

Shirobokova Larisa

Az udmurt nyelv és anyanyelvi oktatásának mai helyzete

Általános iskolai tanulmányaimat egy olyan kis faluban végeztem, amelynek lélekszáma a 2002-es népszámlálás szerint 399 fő. A lakosság 98%-a udmurt nemzetiségű, ebből következően a nyilvános színtereken is az udmurt nyelv használatos. Iskolásként (1989–2000) nem gondoltam, hogy valamikor kétnyelvűségi kérdésekkel fogok foglalkozni, egyébként sem hallottam se a szociolingvisztikáról, se a kétnyelvűségről. Soha nem gondolkodtam el azon, vajon milyen nyelven is beszélünk általában az órákon, ám egymás között mindig is udmurtul beszélünk az iskolában. Pedig a kisebbségi nyelv létezése és működése szoros összefüggésben van az ott érvényes hétköznapi gyakorlattal, illetve az adott ország rendelkezéseivel. Ezenkívül minősége függ azoktól a tradícióktól is, amelyek a kisebbségi helyzet előtti státuszát jellemezték. A nyelv és a kultúra kapcsolata még szorosabbra fonódik, és felerősödik a nyelvnek a védekező, identitást megtartó jellege.

Oroszország soknemzetiségű ország. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint (2002) Oroszországban 176 nép, illetve etnikai csoport él. Az Orosz Föderáció jelenlegi szubjektumai státuszuk szerint hat csoportra oszlanak: a nemzeti köztársaságtól az autonóm körzetekig. Ezek mindegyikének más-más jogai és lehetőségei vannak. Gazdasági potenciáljuk s ennek megfelelően például életszínvonaluk is nagymértékben különbözik. Az Orosz Föderációt alkotó szubjektumok közül 32 úgynevezett nemzeti-területi egység: 31 köztársaság, 10 autonóm körzet és egy autonóm megye.

Udmurtia területén több mint 70 nemzetiség él. Az Udmurt Köztársaság lakosainak száma 1,6 millió, ebből az udmurtok 460 ezer főt számlálnak. Az adatok alapján egyértelmű, hogy az udmurtok hosszú idő óta kisebbségi helyzetben élnek.

Oroszország finnugor népei között a szovjet hatalom alatt végig (kivéve az 1920-as és részben az 1930-as éveket) intenzív nyelvi asszimiláció folyt. A legerőteljesebb veszteség az 1960–70-es években érte a finnugorok anyanyelvét. Az 1960-as években a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának utasítása alapján az első osztálytól kezdve az anyanyelvű oktatásról az orosz nyelvűre tértek át. Az anyanyelv tanulása önkéntessé vált. Ezeket a veszteségeket máig nem sikerült kiheverni. Olyan nemzedékek nőttek fel, amelyek nem ismerik anyanyelvüket.

Az 1958-as oktatási törvény mind az anyanyelven folyó oktatást, mind az anyanyelv kötelező tanítását megszüntette. Ehhez kapcsolódott az 1960–70-es években a „perspektívátlan falvak” politikája, amelynek következtében faluhelyen megszűntek a többségükben nemzeti iskolák. Az oroszosítási politika megnyilvánulása volt az a XX. század második felében általánossá vált statisztikai eljárás, hogy ha egy településen az orosz lakosság elérte a 20%-ot, akkor a települést orosz nyelvűnek kellett nyilvánítani.

Az udmurt nyelv három nagy nyelvjárási régióra oszlik: az északi, a középső és a déli nyelvjárási régióra, mindegyik tovább tagolódik kisebb nyelvjáráscsoportokra, azok pedig egyes nyelvjárásokra. A nyelvjárások alapján az udmurtok magukat három nagy régió szerint sorolják be, így északi, középső és déli udmurtokról beszélhetünk. Ám fontos tény, hogy az udmurtoknak van saját területük, köztársaságuk, és ez összetartja őket.

2001-ben fogadták el az Udmurt Köztársaság államnyelveiről és más nyelveiről szóló törvényt, amely az udmurtoknak – az 1994-ben elfogadott alkotmány szellemében a köztársaság határain belül – államnyelvi státuszt biztosít. Mind az 1994-es alkotmány, mind a nyelvtörvény kimondja, hogy az Udmurt Köztársaságnak

két hivatalos nyelve van: az udmurt és az orosz. Ennek értelmében mindkét nyelv használható az államigazgatásban, az önkormányzati szervek működésében és a törvény hatálya alá eső egyéb területeken, például választásokon és népszavazásokon, állami vállalatoknál, a médiában, a szolgáltatásban és a kereskedelemben.

Jelenleg az udmurt nyelv az Udmurt Köztársaság második hivatalos nyelve. De jelen van az orosz nyelv is, amelynek a státusza, presztízse, szerepe teljesen más. A finnugor nyelvek jövőjét befolyásolja az orosz nyelvhez fűződő viszonyuk. Az orosz nyelv hatása magától értetődő és elkerülhetetlen. A jog és a gyakorlat a valóságban általában nagyon távol áll egymástól. A tudósok szerint azok az elvek, amelyeket elfogadtak mind az alkotmányban, mind a nyelvi törvényben, az Udmurt Köztársaságban nem valósultak meg. Ahogy már említettük, az Udmurt Köztársaság alkotmányának 26. cikkelye kimondja, hogy mindenkinek, aki a köztársaság területén él, joga van az anyanyelve használatára, joga van szabadon nevelési, oktatási és művészeti nyelvet választani.

Amikor az udmurt és orosz kétnyelvűségről szóló disszertációmmal kezdtem foglalkozni, akkor szembesültem azzal, hogyan is folyik valójában az oktatás az udmurt falvakban, ahol a lakosság többsége udmurt, az oktatás azonban teljesen orosz nyelvű. A tanárok a gyerekeket arra biztatják az iskolában, hogy az órákon kívül egymás között is oroszul beszéljenek, hogy a jövőben a lehető legjobb elhelyezkedési lehetőségeik legyenek. A tanulás és tanítás nyelve kizárólag az orosz. Az általános iskolai programban az udmurt nyelv hetente háromszor, az irodalom pedig hetente kétszer jelenik meg. Az udmurt nyelvet az 1–9. osztályokban tanítják, az irodalom oktatása pedig még a 10. és a 11. osztályokban is folytatódik. Ám hozzá kell tenni, hogy felső tagozaton az udmurt már csak választható tantárgyként szerepel. Sokszor a szülők a gyerekek helyett döntenek el, hogy kell-e az udmurt nyelv vagy nem. Hogy miért felesleges az iskolákban az udmurt nyelvet és irodalmat tanítani, azzal indokolják, hogy ezeken kívül is sok tantárgy van, amelyek eleve megnehezítik az iskolai oktatást a gyerekek számára.

Az általam tervezett és végzett megfigyeléseken a kódváltást vizsgáltam: hogyan történik a kódváltás az adott közösségben, mi ennek az oka és a funkciója. Az ilyen jellegű vizsgálatokat nagyon fontosnak tartom, egyrészt azért, mert előttem még senki sem foglalkozott a kódváltás kutatásával az udmurt–orosz kétnyelvű közösségben, másrészt azért, mert az egyéni beszédprodukciók megfigyelése a kétnyelvű beszédhelyzetekben lehetővé teszi, hogy a kétnyelvűek viselkedésének okait, indítékait kutassuk.

Megfigyeléseimet az óvodában kezdtem a legkisebbek csoportjában, ahova 1,5–4 éves gyerekek járnak. Az óvónő udmurt nemzetiségű, a gyerekek mind udmurt családokból származnak. Ezt követően az iskolában beültem a tanórákra. Az interjúkat az órák során készítettem. Az anyaggyűjtés elsősorban a magnófelvételek készítésére irányult. De az órák után az óvónővel vagy a tanárokkal is mindig beszéltem.

A felnőtt-gyermek kommunikációs szituációban általános, hogy az orosz kérdésekre, közlésekre hol oroszul, hol udmurtul reagálnak. A gyermek-gyermek kommunikációs szituációban a gyerekek udmurtul beszélnek. Ha a csoport egy orosz mesét vitt színre, akkor a gyerekek a szerepüket oroszul mondták, de egymás között udmurtul beszéltek. A kisgyerekeknek könyveket viszont csak oroszul olvasnak, ugyanis az eszükbe se jut a pedagógusoknak, hogy udmurtul is lehet(ne) foglalkozásokat tartani. Az óvónő arról számolt be, hogy a színek és a számok tanítása csak oroszul folyik, ez pedig oda vezet, hogy az iskolában gyerekek már nem tudnak udmurtul számolni.

Hogyan változik mindez az iskolai oktatásban? Az első osztály udmurt nyelvi óráján a társalgás alapnyelve az udmurt volt. Ám a tanárnő mindig igyekezett az udmurt nyelven mondott kifejezéseket, szavakat oroszul is megismételni. Így először udmurtul, majd oroszul mondta a számokat. Erre szerinte szükség van, mert a gyerekek nehezen tudják udmurtul leírni a számokat, hiszen az óvodában ezt nem tanítják nekik. Fontos

probléma továbbá, hogy a teremben egyetlen szemléltetőeszköz sem volt az udmurt számokról, csupán egy udmurt ábécé lógott a falon, ám hiányoztak belőle a jellegzetes udmurt betűk.

A nyelvhasználatot tekintve megfigyelhető, hogy bár a tanárok igyekeznek az udmurt nyelvet tisztán használni, sokszor mégis megjelennek benne az orosz szavak is, ugyanis az udmurt nyelv újítása csak pár éve folyik, így bár a beszélők ismerik a szó udmurt megfelelőjét, akkor is automatikusan oroszul mondják, mert először csak oroszul ugrik be a szó, nem pedig udmurtul. Az általam látott tanórán például a tanárnő csak az *страница* ('oldal') szót használta, ugyanis az udmurt *дам* megfelelőjét az adott közösségben senki sem használja.

Biológiaórán a tanárnő a szabályok szerint oroszul tanítja az új anyagot. Ám amikor a mindennapi életből hozza a példákat, áttér az udmurt nyelvre. Ő ezt azzal magyarázza, hogy muszáj udmurtul példákat hozni, mert a gyerekek nem értik a szakkifejezéseket oroszul. Jobban tudják az óra menetét követni, ha a tanítás az ember szerveiről udmurtul folyik, és nem oroszul. Mivelhogy a gyerekek falusiak, otthon ezekről a dolgokról udmurtul hallanak, ezért érthetőbb az udmurt nyelvű óravezetés. A tanítás során megfigyelhető volt, hogy nemcsak a szövegértés, de a szövegalkotás is könnyebben megy a tanulóknak udmurtul; a gyerekek az órán a feltett kérdésekre is sokkal könnyebben válaszoltak ezen a nyelven. Meglepő volt, hogy az első osztályban a gyerekek még igyekeztek oroszul válaszolni, de a nyolcadikosok már döntően az udmurt nyelvet helyezték előtérbe. A tanárnő szerint a gyerekek az órákon inkább udmurtul beszélnek szívesebben, mint oroszul, és ez ellen neki nincs ellenvetése.

Ezek a példák is jól mutatják, hogy szükség van a változtatásra az anyanyelvoktatásban azokon az oroszországi területeken, ahol a kétnyelvűség jelen van. Saját tapasztalatomból mondhatom, hogy az idegen nyelvi oktatás is elég gyenge, ugyanis nem az udmurt nyelven alapszik, hanem az oroszon. Nagyon fontosnak tartom, hogy az emberek véleményét is megismerhessük saját nyelvhasználatukkal kapcsolatban, hiszen csak így nyerhetünk bepillantást abba, mit is tud egy nép a saját nyelvéről, s mi az, amikor a nyelvsajátítás során az állam az oktatás segítségére számít. Csak akkor lehet segíteni a saját népünkön, ha tudjuk, hogy a közösség nyelvhasználóinak mire van szükségük nyelvileg, mit szeretnének.

Az interjúk során feltettük a következő kérdést: *Ön szerint mit kell nekünk, az udmurt népnek tennünk ahhoz, hogy az udmurt nyelvet fejlesszük, s hogy az ne szűnjön meg soha?*

A következő válaszokat kaptuk:

- *Az iskolásoknak meg kell tanulni udmurtul, többet kell beszélni ezt a nyelvet.*
- *Támogatni kell az udmurt kultúra fejlődését. Érdemes lenne az iskolákban kötelezővé tenni az udmurt nyelv tanulását. Az udmurt családokban felvilágosító munkát kell végezni, az udmurt szülőknek meg kell magyarázni, hogy a gyermekkortól kezdődő kétnyelvűség nem zavarja a gyerekeket, két nyelv tudása nem feltétlenül befolyásolja hátrányosan a tanulást. A szülőknek törekedniük kell arra, hogy a gyerekek kiskoruktól folyékonyan tudjanak beszélni mind a két nyelven, így aztán később már nem fognak szégyenkezni a saját anyanyelvük miatt.*
- *Be kell vezetni az orosz iskolákban is egy olyan tantárgyat, amelynek révén minden orosz diáknak fogalma lesz arról, mi az udmurt nyelv, s hogy az udmurt nyelv is ugyanolyan önálló nyelv, mint az orosz. Akkor talán az orosz gyerekek sem fogják lenézni az udmurt gyerekeket.*
- *Azoknak, akik az udmurt nyelvpolitikával foglalkoznak, többet kell találkozniuk az egyszerű udmurt néppel, a szakembereknek feladatuk, hogy az egyszerű embereknek is megmagyarázzák: a nyelv tudatának, tudásának és a nemzeti tudatnak szoros kapcsolata van.*
- *Hogy az udmurt nyelvet, kultúrát fejlesszük, szükségünk van megfelelő nyelvpolitikára, jó szakemberekre, akik hivatalból és szakértelemmel fognak foglalkozni az udmurt nyelvvel kapcsolatos problémákkal.*

Reméljük, hogy a tudatos tervezésnek, a nyelvpolitikának és a kutatók munkájának köszönhetően megakadályozhatjuk az udmurt nyelv elsorvadását, valamint elősegíthetjük az anyanyelvként történő oktatását is.

Shirobokova, Larisa: The current situation of the Udmurt language and first-language education

Az írás szerzőjéről

Shirobokova Larisa

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország